

Heldring & Pierson met eigen aandelenfondsen op de markt. Als curieus intermezzo in het verhaal volgt de opkomst en ondergang in deze jaren van de Investors Overseas Services van de Amerikaanse fantast B. Cornfeld.

Valutaturbulentie en de oliecrisis van 1973 zetten een zware domper op de koersen voor aandelen. Deze ontwikkeling en de sterk gestegen inflatie noopten de financiële instellingen hun heil te zoeken in fondsen op een andere basis, waartoe obligaties en onroerend goed geschikt bleken te zijn. De succesvolle introducties van de Robeco-fondsen Rorento in 1974 en Rodamco in 1979 tonen dat wel aan.

De hoofdstukken 7 'Groeiversnelling' (1982-1992) en 8 'Volwassenheid' (1992-2000) liggen in elkaars verlengde. Onderbroken door de korte en hevige beurskrach in de herfst van 1987 en de koersdaling ten gevolge van de Golfcrisis in 1990-1991 was het (met nadien Japan als uitzondering) een periode van euforie op de aandelenmarkten. Dit ging gepaard met een groei van het aantal beleggingsfondsen in Nederland van nog geen vijftig in 1982 tot meer dan vijfhonderd in 2000. Het beheerde vermogen nam in diezelfde jaren toe van bijna 5 % tot meer dan 30 %. Slot noemt de dalende rente en inflatie en stijgende bedrijfswinsten als belangrijke oorzaken voor de gunstige koersontwikkeling, die vooral in de tweede helft van de jaren 1990 een attractie vormde voor nieuwe beleggers. Velen van hen kwamen evenwel vanaf 2000 van een koude kermis thuis. De fameuze 'nieuwe economie' bleek te mooi om waar te zijn.

De samenvatting en conclusies in hoofdstuk 9 hadden wellicht wat strikter gescheiden moeten zijn. Maar over het geheel genomen geeft Slot een ongelooflijke schat aan interessante informatie. In het algemeen heldere inleidingen en conclusies van de individuele hoofdstukken en het presenteren van tal van gegevens in tabelvorm bevorderen het bevatten daarvan. Niettemin zijn er slordigheden te noemen, zoals de spelling van *Crédit Suisse* (283-284) en het gehaspel met de naam van Ch. Kindleberger. (414, noot 4) *Ferney-Voltaire* (282) ligt niet in de Haute Savoie, maar in het departement Ain. Verder is de periodisering nogal eens inconsistent (315-319) en weet vermoedelijk niet elke belangstellende leek waarvan het begrip *NASDAQ* (420-421) een afkorting is. Maar met wat moeite door het theoretische rookgordijn kijkende, is de dissertatie plezierig om te lezen en ook nuttig om als naslagwerk te fungeren.

W. L. Korthals Altes

M. de Keizer, S. Tates, ed., *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* (*Jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie*, XV; Zutphen: Walburg pers, 2004, 400 blz., € 29,95, ISBN 90 5730 328 0).

Het 'moderne' werd volgens de Duitse auteur Gunther Mai in het Europa van het interbellum ervaren 'als chaotische Gemengelage pathologischer, weil unvereinbarer Antinomien.' De decennia tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog waren ook in Nederland een tijd van paradoxen. Moderniteit wordt geassocieerd met vooruitgang, maar werd lang niet altijd zo gezien. Het woord 'modernisme' had een negatieve lading. Zo werd literatuur met een 'moderne' inhoud gewaardeerd, maar werden 'modernistische' vormexperimenten afgedaan als geknutsel in de marge.

Hoe kan de geschiedenis van deze gelaagde en veelvormige periode het beste worden geschreven? Een aantal problemen is manifest. Moeten de haast onvermijdelijke, politieke categorieën van democratie en fascisme worden gehanteerd? Ook bij de beschrijving van maatschappelijke, culturele, of persoonlijke gebeurtenissen en ontwikkelingen? En voldoet de verzuiling nog als kader? *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* wil nieuw licht werpen op het interbellum: blinde vlekken kleur geven, en achterhaalde beelden bijstellen. Redacteur Madelon de Keizer benadrukt het belang van een internationaal perspectief. Zo geraakte ook Nederland, hoewel het niet deelnam aan gevechtshandelingen, tijdens de Eerste Wereldoorlog in een mentale crisis.

In de oorlogsjaren ontbrandde het debat over de democratie. Aanvankelijk werd deze staatsvorm geassocieerd met vrijheid, en gezien als een wezenskenmerk van het eigen vaderland. Maar het Nierstrasz-incident, waarbij dit Kamerlid tijdens het plenair debat vroeg om een 'man van daad' en een parlement van zakenmannen, zorgde voor een wending. Het liberaal-democratische stelsel stond ter discussie, zelfs in het parlement. Pleidooien voor een grotere participatie stonden tegenover voorstellen tot beperking van de parlementaire bevoegdheden. J. A. van Hamel, kritisch hoogleraar maar ook liberaal Kamerlid, meende dat 'een waarlijk zoeken naar wat het volk wil en waarmee het zich bezig houdt' nu onttaarde in 'een hooghartig en zich ontastbaar rekenend parlementair priesterschap, op de hecht aaneengesloten macht van een kleine groep politieke bazen.'

In Nederland zou pas na 1945 een moderne samenleving zijn ontstaan. Maar volgens De Keizer werd de moderniteit al eerder gevoeld. De verzuiling was een modern middel om een relatief traditionele samenleving intact te houden. Net als in de omringende landen werd het oprukken van een massacultuur met angst en afkeuring gadeslagen, maar trachtten conservatieve groepen ook hun voordeel te doen met de nieuwe communicatiemiddelen. Zo maakten de vrouwen van de Graalbeweging moderne propaganda voor het katholicisme.

Moderniteit biedt veel behartenswaardigs, en ook regelmatig iets nieuws. De lezer moet wel enig speurwerk verrichten. Uiteenlopende auteurs, studenten en hoogleraren, historici, filosofen, neerlandici en cultuurwetenschappers, behandelen diverse thema's als de gereformeerde prediking, het avant-garde tijdschrift *Het Getij*, het cabaret en de film 'De Jantjes', de schilderes Charley Toorop. De stukken zijn zeer empirisch tot zeer theoretisch. Gillis Dorleijn en Hubert van den Berg schreven een diepgravend en zeer verhelderend stuk over het begrip modernisme. Marianne Vogel laat zien dat een *gender*-perspectief op de moderniteit van het interbellum zeer vruchtbaar is. De combinatie van een abstracte analyse en aandacht voor persoonlijke betrokkenheid en ervaring zorgen voor een beter begrip van de gelaagde en ingrijpende moderniteitsbeleving.

De bundel laat zowel de voordelen als de gevaren zien van een interdisciplinaire benadering. Zo tonen artikelen over literatoren en kunstenaars aan dat politieke kwalificaties als democratisch of fascistisch in de jaren twintig, zeker onder kunstenaars en intellectuelen, volstrekt niet relevant waren. Tegelijkertijd roept het weglaten van de politieke implicaties van werk en leven onbehagen op. Is de culturele en intellectuele geschiedenis van de jaren twintig te begrijpen zonder aandacht voor de politieke ontwikkelingen, die deels pas in de jaren dertig manifest werden? Levert dat relevante geschiedschrijving op?

Studente Channa Kalmann kiest een andere weg. Zij bepleit een herwaardering van Carry van Bruggen als een intellectueel die zich al vroeg expliciet geëngageerd opstelde. Haar werk veroordeelt collectivisme, reagerend op de Eerste Wereldoorlog en het heersende antisemitisme en

nationalisme. Vroege romans ademen een beklemmend en zeer persoonlijk gevoel van onmacht en woede. *Prometheus* (1919), haar eerste filosofische boek, was een definitieve keuze voor het individualisme. Zeker in de jaren twintig werd dit niet serieus genomen. Pas in de jaren dertig onderstreepte Menno ter Braak in *Politicus zonder partij* Van Bruggens pleidooi voor partij kiezen.

Via het werk van Van Bruggen bereikt Kalmann — overigens expliciteert zij dit niet — de politieke lading van de jaren tien en twintig. Van Bruggens morele waardering van individu en collectief maakt nog een ouderwetse indruk, maar haar uiteindelijke, persoonlijk beleefde afkeer van collectiviteit brengt haar binnen een modern politiek vertoog. De schrijfster kwalificeert de maatschappij als inherent slecht; het goede manifesteert zich slechts in protest tegen de maatschappij. Deze anti-maatschappelijkheid verbindt haar met de avant-garde literatuur van de jaren twintig. Evenals de meeste experimentele dichters wantrouwt zij de taal als een collectief verschijnsel dat (onredelijke en onzedelijke) vanzelfsprekendheden produceert.

Moderniteit is een belangrijk boek, niet omdat het de problemen in de geschiedschrijving van het interbellum oplost, maar omdat het ze benoemt. De interdisciplinaire benadering draagt hieraan bij, maar zeker ook de plaats die is ingeruimd voor studenten en beginnende onderzoekers. Hun onbevangenheid maakt dat zij methodologische of principiële tegenstellingen en problemen niet verdoezelen, maar onomwonden pleiten voor een eigen, meer of minder gelukkige, maar vaak originele, oplossing. Zulk werk brengt de wetenschap vooruit.

Ilja van den Broek

Th. Veen, e. a., ed., *Prominenten kijken achterom. Achttien rechtsgeleerden uit de Lage Landen over leven, werk en recht* (Themanummer *Pro memoria*, VI (2004) i-ii; [S. l.]: Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht (OVR), Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004, viii + 368 blz., ISBN 90 6550 840 6).

In 1879 begon de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht — kortweg OVR — enthousiast haar werkzaamheden. Ze telde nooit meer dan een paar honderd leden. Naast een groot percentage institutionele leden — archieven en bibliotheken — werd het werk uitgevoerd door een gering aantal natuurlijke personen: in ruim een eeuw hebben juristen en mediëvisten een indrukwekkende serie rechtsbronnen in haar ‘Werken’ en ‘Verslagen en Mededeelingen’ het licht doen zien. De toenemende eisen van kritische editietechniek zijn eraan af te lezen, evenals de zich ontwikkelende smaak der rechtshistorici. Lag aanvankelijk de nadruk op het uitgeven van middeleeuwse rechtsbronnen, op den duur kwamen ook de nieuwe en zelfs nieuwste tijd aan bod, met name de jaren van de codificatie van het Nederlandse recht rond 1800.

Intussen is de smaak drastisch gewijzigd. Hoewel er nog een gigantisch terrein ter ontsluiting braak ligt, bij voorbeeld de rechtspraak, is de tijdgeest — of hoe men de klimaatverandering ook belieft te noemen — zo veranderd dat voor het uitgeven van (rechts)bronnen weinig animo meer bestaat. De serie ‘Werken’ leidt een kwijnend bestaan en de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zijn ter ziele. Voor de laatste kwam in 1999 het tijdschrift *Pro memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* in de plaats. Ongetwijfeld een goed initiatief, dit nieuwe forum voor Nederlandse rechtshistorici naast het eerbiedwaardige, internationaal georiënteerde *Tijdschrift*

nationalisme. Vroege romans ademen een beklemmend en zeer persoonlijk gevoel van onmacht en woede. *Prometheus* (1919), haar eerste filosofische boek, was een definitieve keuze voor het individualisme. Zeker in de jaren twintig werd dit niet serieus genomen. Pas in de jaren dertig onderstreepte Menno ter Braak in *Politicus zonder partij* Van Bruggens pleidooi voor partij kiezen.

Via het werk van Van Bruggen bereikt Kalmann — overigens expliciteert zij dit niet — de politieke lading van de jaren tien en twintig. Van Bruggens morele waardering van individu en collectief maakt nog een ouderwetse indruk, maar haar uiteindelijke, persoonlijk beleefde afkeer van collectiviteit brengt haar binnen een modern politiek vertoog. De schrijfster kwalificeert de maatschappij als inherent slecht; het goede manifesteert zich slechts in protest tegen de maatschappij. Deze anti-maatschappelijkheid verbindt haar met de avant-garde literatuur van de jaren twintig. Evenals de meeste experimentele dichters wantrouwt zij de taal als een collectief verschijnsel dat (onredelijke en onzedelijke) vanzelfsprekendheden produceert.

Moderniteit is een belangrijk boek, niet omdat het de problemen in de geschiedschrijving van het interbellum oplost, maar omdat het ze benoemt. De interdisciplinaire benadering draagt hieraan bij, maar zeker ook de plaats die is ingeruimd voor studenten en beginnende onderzoekers. Hun onbevangenheid maakt dat zij methodologische of principiële tegenstellingen en problemen niet verdoezelen, maar onomwonden pleiten voor een eigen, meer of minder gelukkige, maar vaak originele, oplossing. Zulk werk brengt de wetenschap vooruit.

Ilja van den Broek

Th. Veen, e. a., ed., *Prominenten kijken achterom. Achttien rechtsgeleerden uit de Lage Landen over leven, werk en recht* (Themanummer *Pro memoria*, VI (2004) i-ii; [S. l.]: Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht (OVR), Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004, viii + 368 blz., ISBN 90 6550 840 6).

In 1879 begon de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht — kortweg OVR — enthousiast haar werkzaamheden. Ze telde nooit meer dan een paar honderd leden. Naast een groot percentage institutionele leden — archieven en bibliotheken — werd het werk uitgevoerd door een gering aantal natuurlijke personen: in ruim een eeuw hebben juristen en mediëvisten een indrukwekkende serie rechtsbronnen in haar ‘Werken’ en ‘Verslagen en Mededeelingen’ het licht doen zien. De toenemende eisen van kritische editietechniek zijn eraan af te lezen, evenals de zich ontwikkelende smaak der rechtshistorici. Lag aanvankelijk de nadruk op het uitgeven van middeleeuwse rechtsbronnen, op den duur kwamen ook de nieuwe en zelfs nieuwste tijd aan bod, met name de jaren van de codificatie van het Nederlandse recht rond 1800.

Intussen is de smaak drastisch gewijzigd. Hoewel er nog een gigantisch terrein ter ontsluiting braak ligt, bij voorbeeld de rechtspraak, is de tijdgeest — of hoe men de klimaatverandering ook belieft te noemen — zo veranderd dat voor het uitgeven van (rechts)bronnen weinig animo meer bestaat. De serie ‘Werken’ leidt een kwijnend bestaan en de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zijn ter ziele. Voor de laatste kwam in 1999 het tijdschrift *Pro memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* in de plaats. Ongetwijfeld een goed initiatief, dit nieuwe forum voor Nederlandse rechtshistorici naast het eerbiedwaardige, internationaal georiënteerde *Tijdschrift*